

UZBEKISTAN

LANGUAGE & CULTURE

O'ZBEKISTON

TIL VA MADANIYAT

ISSN 2181-922X

2025 Vol. 4

tsuull.uz
uzlc.tsuull.uz

ISSN 2181-922X

O‘ZBEKISTON:

TIL VA MADANIYAT

UZBEKISTAN:

LANGUAGE AND CULTURE

2025 Vol. 4

tsuull.uz

uzlc.tsuull.uz

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti

Bosh muharrir: Shuhrat Sirojiddinov
Bosh muharrir o'rinbosari: Nozliya Normurodova
Mas'ul kotib: Ozoda Tojiboyeva

Tahrir kengashi

Hamidulla Dadaboyev, Mustafo Bafojev, Samixon Ashirboyev, Shodmon Vohidov (Tojikiston), Qozoqboy Yo'ldoshev, Farxod Maqsudov, Adham Ashirov, Zohidjon Islomov, Bahodir Karimov, Almaz Ulvi (Ozarbayjon), Shamsiddin Kamoliddin, Roza Niyozmetova, Aftondil Erkinov, Uzoq Jo'raqulov, Sulton Normamatov, Dilnavoz Yusupova, Dilorom Ashurova, Odinaxon Jamoldinova, Ziyoda Teshaboyeva.

Tahrir hay'ati

Nazef Shahrani (AQSH)	Abdulaziz Mansur (O'zbekiston)
Elizabetta Ragagnin (Italiya)	Timur Xo'jao'g'li (AQSH)
Ahmadali Asqarov (O'zbekiston)	Tanju Seyhan (Turkiya)
Isa Habibbeyli (Ozarbayjon)	Xisao Komatsu (Yaponiya)
Akmal Nur (O'zbekiston)	Alizoda Saidumar (Tojikiston)
Akrom Habibullayev (AQSH)	Nikolas Kantovas (Buyuk Britaniya)
Bahtiyar Aslan (Turkiya)	Akmal Saidov (O'zbekiston)
Emek Üşenmez (Turkiya)	Mark Toutant (Fransiya)

“O'zbekiston: til va madaniyat” jurnali – lingvistika, tarix, adabiyot, tarjimashunoslik, san'at, etnografiya, falsafa, antropologiya va ijtimoiy tadqiqotlarni o'rganish kabi sohalarni qamrab olgan akademik jurnal.

Jurnal bir yilda to'rt marta chop etiladi.

Jurnalning maqsadi – ko'rsatilgan sohalarga oid dolzarb mavzulardagi bahs-munozaraga undaydigan, yangi, innovatsion g'oyalarga boy, o'z konsepsiyasiga ega bo'lgan tadqiqotlarni nashr etishdir.

Ingliz, rus va o'zbek tillaridagi, shuningdek, boshqa turkiy tillarda yozilgan maqolalar qabul qilinadi. Iqtisodiy tahlillar hamda siyosatga oid maqolalar e'lon qilinmaydi.

Jurnalda kitoblarga yozilgan taqrizlar, adabiyotlar sharhi, konferensiyalar hisobotlari va tadqiqot loyihalari natijalari ham e'lon qilinadi. Mualliflar fikri tahririyat nuqtayi nazaridan farq qilishi mumkin.

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti.

O'zbekiston, Toshkent, Yakkasaroy tumani, Yusuf Xos Hojib ko'chasi, 103.

Email: uzlangcult@gmail.com

Website: www.uzlc.tsuull.uz

Alisher Navo'i Tashkent State University of the Uzbek Language and Literature

Editor-in-Chief:

Shuhrat Sirojiddinov

Deputy Editor in Chief:

Nozliya Normurodova

Executive secretary:

Ozoda Tajibaeva

Editorial board

Hamidulla Dadaboev, Mustafo Bafoev, Samikhan Ashirboev, Shodmon Vohidov (Tajikistan), Qozoqboy Yuldashev, Farhad Maksudov, Adham Ashirov, Zohidjon Islomov, Bahodir Karimov, Almaz Ülvi (Azerbaijan), Shamsiddin Kamoliddin, Roza Niyozmetova, Aftondil Erkinov, Uzoq Jurakulov, Sulton Normamatov, Dilnavoz Yusupova, Dilorom Ashurova, Odinakhan Jamoldinova, Ziyoda Teshabaeva.

Editorial Committee

Nazif Shahrani (USA)	Abdulaziz Mansur (Uzbekistan)
Elisabetta Ragagnin (Italy)	Timur Kozhaoglu (USA)
Ahmadali Asqarov (Uzbekistan)	Tanju Seyhan (Turkey)
Isa Habibbeyli (Azerbaijan)	Hisao Komatsu (Japan)
Akmal Nur (Uzbekistan)	Alizoda Saidumar (Tajikistan)
Akrom Habibullaev (USA)	Nicholas Kontovas (Great Britain)
Bahtiyar Aslan (Turkey)	Akmal Saidov (Uzbekistan)
Emek Üşenmez (Turkey)	Marc Toutant (France)

"Uzbekistan: Language and Culture" is an academic journal that publishes works in the field of linguistics, history, literature, translation studies, arts, ethnography, philosophy, anthropology and social studies.

The journal is published four times a year.

The purpose of the journal is to publish the results of the latest research that are rich in new, innovative ideas and has its own concept, which stimulates debate on topical issues in these areas.

The language of articles can be English, Russian and Uzbek. Other Turkic languages are also welcome. We do not publish economic analyses or political articles.

In addition to research articles, the journal announces book and literary work reviews, conference reports and research project results.

The authors' ideas may differ from those of the editors'.

Alisher Navo'i Tashkent State University of the Uzbek Language and Literature.

103, Yusuf Khos Hojib, Yakkasaray, Tashkent, Uzbekistan.

Email: uzlangcult@gmail.com

Website: www.uzlc.tsuull.uz

MUNDARIJA

LINGVISTIKA

Muhayyo Hakimova, Feruza Rahmatova

O'zbek tilida metafora va metonimiya shakllanishida milliy tafakkurning o'rni.....6

Zoxira Xidraliyeva

Janubiy Qozog'iston o'g'uz shevalarining o'zaro munosabati23

Hairatullah Barlas

Tuhfetul-Abidin'in Şekil Özellikleri35

ADABIYOTSHUNOSLIK

Elmira Adilbekova

Hacı Bektaş Veli'nin Ahlaki Düşüncesi: Anadolu Tasavvuf Geleneğinde Etik Bir Yaklaşım.....51

Feruza Burxonova

Ijodkor konsepsiyasi va g'oyaviy-badiiy xususiyatlar.....72

Parviz Izzatillayev

Asliy matn va forsiy tarjima qiyosi: "Majolis un-nafois" – "Hasht bihisht"89

Gulrux Xudoyorova

Lirik kechinma tabiati110

Тюркан Вердиева

Отражение литературно-культурной среды Гянджи XII века в драматических произведениях XX века Мехти Гусейна и Камали Агаевой127

Leyla Karimova

Makedoniyalı İskenderin Azərbaycana Seyaheti: Tarih ve Nizami Gencevinin Hayal Dünyasında Yansıması140

SOTSILOGIYA

Fatxulla Abduvaliyev

Globalashuv jarayonlarining ta'lim migratsiyasiga ta'siri152

CONTENT

LINGUISTICS

Muhayyo Hakimova, Feruza Rahmatova

The role of National Worldview in the Formation of Metaphor
and Metonymy in the Uzbek Language.....6

Zakhira Khidrallyeva

The Relationship Between the Oghuz Dialects
of Southern Kazakhstan.....23

Hayratullah Barlas

Formal Characteristics of *Tuhfetul-Abidin*35

LITERATURE

Elmira Adilbekova

The Moral Philosophy of Haci Bektaş Veli: an Ethical
Approach in the Anatolian Sufi Tradition51

Feruza Burkhanova

The Concept of the Creative author and Ideological–Artistic
Characteristics.....72

Parviz Izzatillaev

Comparison of the Original Text and the Persian Translation:
“Majolis un-Nafois” – “Hasht Bihisht”89

Gulrukh Khudoyorova

The Nature of Lyrical Experience.....110

Turkan Verdiyeva

Reflection of the Literary and Cultural Sphere of the
XIIth Century Ganja in the XXth Century Dramas of Mehdi
Huseyn and Kamala Agayeva127

Leyla Karimova

The Journey Alexander of Makedonian the Great to
Azerbaijan: its Reflection in History and in Nizami Ganjavi’s
Imaginative World140

SOCIOLOGY

Fathulla Abduvaliev

The Impact of Globalization Processes on Educational Migration.....152

Makedoniyalı İskenderin Azərbaycana Seyaheti: Tarih ve Nizami Gencevinin Hayal Dünyasında Yansıması

Leyla KARİMOVA ¹

Özet

Nizami Genceviye göre, Makedoniyalı İskender gücü ve zekayı birleştiren ideal hükümdardır. O, dünyayı sadece kılıcla değil, ilim ve adaletle heth eder.

Şairin anlatımında İskender, zulm ve cehalete karşı savaşan, her gittiği yeri imar eden ve insanlar arasında eşitlik ile adaleti tesis eden bir figurdur. Bu yönüyle Nizami Gencevi, İskenderi Yunan fatihi olarak değil, ilahi bilgelik taşıyıcısı, Doğunun hikmet sembolü olarak yorumlar.

Nizami Gencevinin Makedoniyalı “İskendername” adlı poemasında Makedoniyalı İskender hakkında verdiği bilgiler, birçok araştırmacının bu bulgilerin şairin hayal gücünden ibaret olduğu sonucuna varmasına sebep olmuştur. Ancak Nizami Gencevi, poemada bütün bu bilgilerin kendi şairane hayal gücünün ürünü olduğu fikrini reddetmiştir. Eserde dövüş sahnelerinin tasviri, tarihi olayların gerçeklikle aktarılması ve hikayede tasvir edilen mekanların titizlikle gösterilmesi bu görüşü inkar etmektedir.

Anahtar kelimeler: *faith, istilacı, vatan, olay, tarihi, hikaye.*

Giriş

İskendername mesnevisi, şairin ideal hükümdar ve toplumsal düzen hakkındaki düşüncelerinin gelişerek en yüksek zirveye ulaştığı bir eserdir. Lakin bu poema şairin ömrünün son döneminde kaleme alınmıştır. Şair mesnevide Makedoniyalı İskenderi adaletli hükümdar, daim təkamül yolu keçen, hatta peygamberlik zirvesine doğru yükselen bir obraz kimi okuyuya takdim etmiştir. Ancak şairin kendisi, İskender’in yaptıkları ne kadar adil, bilge ve hatta peygamberane olursa olsun, hiçbir adil hükümdarın hayatı ciddi anlamda iyileştiremeyeceği sonucuna varmıştır. “İnsanları özgür ve mutlu kılmak için toplumun yapısının

¹ Karimova Leyla Azad qizi – Ganja Branch of the Azerbaijan National Academy of Sciences.

E-mail: leynanu@gmail.com

ORCID ID: 0009 0005 6165 9268

Alıntı için: Karimova, L. A. 2025. “Makedoniyalı İskenderin Azərbaycana seyaheti: tarih ve Nizami Gencevinin hayal dünyasında yansıması”. *Özbekistan: Dil ve Kültür* 4: 140 – 151.

değişmesi ve başka toplumsal ilişkilerin kurulması gerekir. Yöneticiler bunu yapamaz. Halk, kendi gücüyle mutlu ve özgür bir hayata kavuşacaktır” [Quluzadə 1953, 101].

Nizami Gencevinin “İskendername” adlı poemasında Makedoniyalı İskender hakkında verdiği bilgiler, birçok araştırmacının bu bilgilerin şairin hayal gücünden ibaret olduğu sonucuna varmasına neden olmuştur. Ancak Nizami Gencevi, poemada bütün bu bilgilerin kendi şairane hayal gücünün ürünü olduğu fikrini reddetmiştir. Eserde dövuş sahnelerinin tasviri, tarihi olayların gerçeklikle aktarılması ve hikayede tasvir edilen mekanların titizlikle gösterilmesi bu görüşü inkar etmektedir.

Ana Bölüm

Her nüshadan bir maya aldım,
Kendi şiirimde düzenledim, süsledim.
Yeni tarihlerden daha fazlası,
Yahudi, Hristiyan ve Pehlevi tarihini aradım.
Her kitaptan değerli olanı seçtim,
Her kabuktan özünü aldım [İskendarnamə 1983, 59].

Misradan da anlaşıldığı üzere, Nizami Gencevi bu poemayı kaleme alırken tarihi kaynaklardan yararlandığını özellikle vurgulamıştır. *Şairin öyle tarih kokan beyitleri vardır ki, her biri başlı başına bir esere konu olabilecek niteliktedir. Nizami Gencevi öyle bir dahidir ki, eserleri ne kadar derinlemesine incelense de, onların öz mahiyetine tam olarak ulaşmak mümkün değildir” [Qabıssanlı 2013, 25].*

Büyük İskender hakkında hem yazılı hem de sözlü edebiyatta bilgi bulunabilir. Eski Türk destan ve efsanelerinde Büyük İskender ile ilgili hikâyeler, Türk destan düşüncesinin İskender'in fethettiği ülkelere ve dünyanın büyük seferlerine, yani belirli tarihsel olaylara verdiği tepkiyi yansıtmıştır.

Dünya fatihi olarak anılan Büyük İskender, Azerbaycan tarihinde önemli olaylara imza atmıştır. Bunun nedeni, 331 yılındaki Gaugamela Savaşı'nda Ahemeniş ordusunun İskender ordusu tarafından yenilgiye uğratılmasıydı. Bu, Ahemeniş devletinin çökmesine ve yerine Azerbaycan'da Arnavutluk ve Atropatena adında iki yeni devletin kurulmasına yol açmıştı. [Azərbaycan tarixi 2010, 27].

Nizami Gencevi, İskendername şiirini yazarken Farsça kaynak kullanmamıştır. Çünkü Farsça kaynaklarda Büyük İskender hakkında olumsuz görüşler yer almaktadır. Y.E. Bertels, Büyük İskender'e karşı olumsuz tutumun nedenini şöyle

açıklamıştır: “...Dindar Zerdüşt'ün gözünde İskender, yalnızca kötü ruh Ahriman'ın elindeki bir silah değil, aynı zamanda onun bir çocuğu, yani kendisi de kötü bir ruhtu... Sasaniler'in yıkılışından ve Halifeliğin ortaya çıkışından sonra bile, İran soylularıyla ilişkili olan ve kitaplarında Arap karşıtı hareketin, yani Şuubiyye'nin ideolojisini dile getiren Arapça konuşan yazarlar, Orta Fars edebiyatının etkisi altında, İskender hakkında keskin bir olumsuz değerlendirmede bulunmuşlardır” [Bertels 2017, 148].

Nizami Gencevi'den önce Büyük İskender hakkında birçok eser yazıldığı doğrudur. Ancak Büyük İskender hakkındaki kitaplarda, İskender'in tarihteki konumu tarihsel bir bakış açısıyla incelenmiş ve kaleme alınmıştır. İskender'in hayatı tarihsel bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Bu kaynaklarda yer alan bilgiler, Büyük İskender hakkında bildikleri ve duydukları üzerine yazılmış olup, İskender'e sanatsal bir biçim kazandırmamıştır.

İskender'in tasviri ilk olarak Firdovsi tarafından “Şehname”de Nizami Gencevi'den önce sanat eseri olarak resmedilmiştir. Ancak Firdovsi, İskender hakkında kendi bilgilerini eklememiş, bunları tarihten aldığı şekliyle yazmıştır.

Nizami Gencevi, “İskendername” şiirini yazmadan önce tarihi bilgilere ve efsanelere yakından aşinaydı ve İskendername şiirinde Büyük İskender'in hayatı ve askeri faaliyetlerine dair efsanelerden yararlanmıştır.

Nizami Gencevi, Firdevsi'nin “Şehname” şiirini yakından tanıyordu, ancak Firdevsi'nin Büyük İskender hakkındaki görüşlerini kabul etmiyordu. Çünkü Firdevsi bir Fars şairiydi ve eserlerini Fars geleneklerine uygun olarak yazmıştı. Firdevsi'nin Şehname'sinde de Büyük İskender, Daranın oğlu olarak tasvir ediliyordu.

Nizami Gencevi, İskendername adlı şiirini yazmaya başladığında insan, evren, hayattaki insan etkinliği, bilim ve insan toplumu, haklı ve haksız savaşlar, gerçek ve kurgusal mucizeler gibi hedefler koymuştur. İskender imgesi, Nizami Gencevi için bir araçtı. Eserinde tarihi bir figürü imge ve kahraman olarak kullanması, şairin dünya görüşünü yansıtmada önemli bir rol oynamıştır.

Bundan da anlaşılacağı üzere şair, tarihte var olmuş krallar ve soylularla değil, halka hizmet eden adil yöneticilerle ilgilenmektedir.

Nizami Gencevi, Büyük İskender hakkında söylenenleri kabul etmemiş, onun aslında Büyük Feylagûs'un oğlu olduğu düşüncesini benimsemiştir.

Azerbaycan köylüsü farklı anlatıyor:
Soyunu Derya'ya bağlıyor.
Allah'a inananın eserlerine de baktım.
Her yörenin rivayetlerinde doğru olan tek şey şudur:
Şehriyar, Feylakus'un soyundan gelmektedir

[İşkəndarnamə 1983, 67].

“Şair, dünyayı fetheden Şah'ın her şeyini tek bir yerde görmediğimi, bunların farklı nüshalara dağılmış, dağınık hazineler gibi olduğunu yazar. Her nüshadan özünü aldım. Onu şiirle süsledim ve yalan kılığına soktum, yeni tarihler, Yahudi, Hristiyan, Pehlevi kitapları okudum, kelimelerle yeni bir hazine yarattım” [Yusifov 1982, 169].

İskender hakkında hiçbir eserde,
Derli toplu bir yerde bilgi görmedim.
Her eski nüshaya dayanarak
Kendi şiirlerimle süsledim, ancak [İşkəndarnamə 2011, 36].

“Hem kılıç ustası hem de fatih olan İskender'in seferleri hakkındaki bilgiler, tarihî eserlerden, Yahudi, Hristiyan, Pehlevi kitaplarından, şahların “yorumlarından”, halk hikâyelerinden ve efsanelerden alınmıştır” [Cafer 1982, 47].

Nizami Gencevi, “İskendername” şiirinde Büyük İskender'in tasvirini yaparken, onu tarihsel bir figür olarak sunmak istememişti. Hem şair, Büyük İskender hakkında çok az tarihsel bilgiye sahipti hem de İskender'in salt tarihsel bir figür olarak tasvir edilmesi okuyucuların ilgisini çekmezdi.

Şair, “İskendername” şiirini yazarken Büyük İskender hakkında farklı dillerde yazılmış hem yazılı hem de sözlü edebiyattan yararlanmış, ancak beğendiği konu ve kaynakları temel almış ve tekrarlardan kaçınmaya çalışmıştır. Hamid Araslı, Nizami Gencevi üzerine yaptığı çalışmada şunları kaydetmiştir: *“Nizami dilinde halk deyişleri, Azerbaycan sözcükleri ve atasözleri sıklıkla bulunur. Fars lehçeleri ve Avrupalı araştırmacılar tarafından bilinmeyen bu ifadelerin tümü, Azerbaycan sözlü halk edebiyatının kadim örneklerinde bulunmaktadır”* [Araslı 1998, 167].

Nizami Gencevi'nin “İskendername” şiirini yazmasının sebebi, İskender'in Doğu ve Batı'da ünlü bir komutan ve imparator olması değil, adil bir kral olma hayalini gerçekleştirmektir. Şair, tarihte ün salmış Büyük İskender gibi bir fatih hakkında neden yazmıştı? Çünkü şairin eserinde adalet ilkesi ancak dünya fatihi şövalye İskender'in imgesiyle gerçekleştirilebilirdi. *“Şair, İskender imgesine karar vermeden önce, uzun süre antik kroniklerde*

malzeme aradığını ve amacına uygun bir kahraman aradığını boşuna söylemez. Görünüşe göre bu kahramanın belirli niteliklere sahip olması gerekiyordu, aksi takdirde bu tür arayışların bir anlamı olmazdı” [İskendarnamə 1983, 16].

Nizami Gencevi’nin, hükümdarlığı tüm dünya tarafından tanınacak ve kabul görececek bir kahramana ihtiyacı vardı. Dolayısıyla, fetihleriyle Doğu’yu ve Batı’yı konuşturan Büyük İskender imgesi, Nizami Gencevi’nin eserinin ana kahramanı olabilirdi.

Nizami Gencevi, “İsgandaranname” şiirinde Büyük İskender’i tarihsel bir figür olarak değil, şairin siyasi hedeflerini gerçekleştirmek için seçtiği bir imge olarak tasvir etmiştir. “Geleneksel Doğu efsanelerine dayanan edebiyatta Doğu’ya kültür ve mutluluk getiren bir hükümdar-peygamber olarak yüceltilen bu tarihsel figür, Yunan ve İslam edebiyatında Tanrı’nın bir belası olarak tasvir edilmiş ve Doğu halklarına hakaret eden, İran kültürünü, Kayan tahtını ve tacını çiğneyip yıkan, ateşe tapan dinin kutsal tapınaklarını yakıp yıkan bir zalim olarak nefretle damgalanmıştır.” [Mubariz 1941, 56].

Y.A.Kostyukhin, notlarında, Nizami Gencevi’nin “İskendername” şiirini yazarken kullandığı kaynaklar hakkındaki bilgileri şu şekilde açıklamıştır:

“Nizami Gencevi, Doğu halklarının çoğunun bildiği İskender efsanelerine şiirinde yer vermiştir; bunların en ünlüsü İskender’in boynuzlarıyla ilgilidir. Nizami Gencevi’nin eserinde İskender’in vasiyetiyle ilgili bir hikâye de vardır.

İskender, avucuna bir tutam kül konularak ve eli yukarı kaldırılarak gömülmesini vasiyet etmiştir. Bu hikâye Azerbaycan folklorunda ve Kazaklar arasında da benzer bir hikâye bulunmaktadır. Bu hikâyenin Nizami Gencevi’ye mi dayandığını yoksa sadece şaire mi özgü olduğunu söylemek zordur. Ancak Nizami Gencevi’nin şiirlerinin halk yaratıcılığıyla bağlantılı olduğu gerçeği yadsınamaz. Bu hikâye, şiirin ana fikirlerinden biri olan hayatın geçiciliğiyle uyum içindedir. Dolayısıyla, folklor hikâyelerinin şiirin temelini oluşturduğu söylenebilir. ideolojik içerik. Nizami Ganajvi’nin de folklor türleri arasında en öğretici öyküleri bulması gayet doğaldır, çünkü bu öykülerin açık didaktiği şiirin koyduğu görevleri daha iyi karşılar” [Евгений 1972, 80].

Almaz Ulvi Binnetova, İskender imgesi üzerine yazdığı makalesinde Nizami Gencevi’nin İskendername şiiri ile Firdovsi’nin İskendername şiiri arasındaki benzerlik ve farklılıkları ortaya

koymuş, buna bağlı olarak da Laf Kallisthenes'in İskender hakkındaki romanı ile Nizami Gencevi ve Firdovsi'nin İskendername şiirleri arasındaki benzerlik ve farklılıklar konusunda karşılaştırmalı bilgiler sunmuştur. Örneğin, bu romanda İskender'in bilge ve adil Berde hükümdarı Nuşaba ile karşılaşmasını ve Büyük İskender'in Endülüs yolunda İmparatoriçe Kandace ile karşılaşmasını şu şekilde analiz etmiştir: *"Arap kroniklerinde ve Firdovsi'de Kandace ismi çok rahatlıkla Keydofe şeklinde anlatılır. Ancak Nizami Gencevi, bu olayları kasıtlı olarak anavatanı Azerbaycan'a, çok sevdiği Berde şehrine atfetmiştir. Kahramanının Azerbaycan'a gelip bilge kadının önünde eğilmesini sağlar. Hem kendi ülkesi hem de komşu ülkeleri olan Nuşaba, işgalden kurtarmayı başaran bir Yunan'dır. Nizami Gencevi'nin versiyonu ile Pseudo Kallisthenes'in İskender hakkındaki romanı arasında daha fazla ortak nokta bulunabilir. Bu paralelliklere dayanarak, Pseudo Kallisthenes ile Nizami Gencevi arasında İskender hakkındaki anlatıların çok sayıda ara versiyonunun olduğu varsayılabilir"* [Binnetova 2023, 36].

Nizami Gencevi'nin "İskendername" şiiri, Makedonya fatihi Büyük İskender'i, askeri zaferlerini ve ünlü komutan, bilim adamı ve peygamber Yunan filozof Aristoteles'e yakınlığı sayesinde kazandığı ünü anlatır. Gencevi, İskender imgesini olumlu bir imaj ve aynı zamanda şairin diğer şiirlerinde de özlemine çektiği ideal bir kahraman olarak sunar. Şair, kahramanına en önemli görevi verir: Halkı adaletle yönetmek ve barış isteyenlere yardım etmek; zor ve onurlu bir görev. Tarihsel olarak, İskender'in savaşları devletleri yağmalamak ve kendi yönetimini güçlendirmekten ibaretti.

Oysa Nizami Gencevi'nin yarattığı İskender imajı, *"dünyanın dört bir yanındaki kabilelerin ve halkların yaşam tarzlarını tanımak ve onlara maddi ve manevi destek sağlamak"*tır. İskender'in savaşları da topraklarını genişletmek için değil, bu amaca ulaşmak içindir. Kahraman, ölümüne kadar verimli yaşamını bu amaç uğruna harcar" [Abbasov 1966, 65].

Aslında şairin yarattığı İskender imgesi, tarihi, gerçek Makedoniyalı İskender değil, sürekli bir gelişim süreci içinde olan, şaşırtıcı derecede ilginç, dinamik ve ideal bir hükümdar olan İskender imgesidir. "İsganedarname" şiirini dikkatlice okuyup incelediğimizde, eserin üç aşamadan oluştuğunu görürüz.

Doğduğu topraklara derin bir sevgi besleyen, ülkesinin yaşadığı felaketlere yürek acısıyla tanıklık eden Nizami Gencevi, vatanının bütün acılarını eserlerindeki kahramanlarıyla birlikte hissetmiştir. Makedoniyalı İskenderi Azerbaycana getirerek,

onu sedikleriyle dost kilmayı ve düşmanlarıyla çarpışmayı kendi üzerine bir görev addetmiştir.

Makedoniyalı İsgenderin Azərbaycana gelişi, tarihi kaynaklarda heç bir şekilde yer almamaktadır. Buna rağmen, şair gerçeklerle birebir olmasa da, Makedoniyalı İsgenderi kendi ideolojisine uygun biçimde derinden bağlanmış ve sevdiği diyara- Azərbaycan getirmiştir. Bu hadiseler, ne kadar şairin hayal gücünün bir ürünü olursa olsun, bazıları tarihte gerçekte meydana gelmiştir. Mesela, Rusların Azərbaycana, özellikle Berdeye yaptığı saldırı tarihte gerçek olarak meydana gelmiş bir olaydır. Ancak, Rusların saldırısının Makedoniyalı İsgender tarafından engellenmesi tarihi bir gerçek değil, şairin zihninin bir ürünü olarak kabul edilebilir.

Nizami Gencevi, poemalarını yazmaya başlamadan önce, kaleme alacağı eser hakkında hem yazılı, hem de sözlü edebiyat kaynaklarıyla incelemede bulunmuştur. Bu eserleri hazırlarken, Nizami Gencevi hem tarihi kaynaklardan istifade etmiş, hem de efsane ve rivayetlerden yararlanmıştır. Bu tür yaklaşım ve yöntemlere en yoğun biçimde Nizami Gencevinin “İsgendename” adlı eserinde rastlanmaktadır. Mesela, “Nüşabe padişahın masalın”ı temel alan Nizami Gencevi, İskender ile Nüşabeyi karşı karşıya getirdiği sahneye tarihi olayları da dahil ederek eserin bu kısmına kendi imzasını burakmıştır. Şair sözlü edebiyat kaynaklarından yararlanmış olmasına rağmen, olayların tarihi gerçekliğine büyük bir önem atfetmiştir. *“Bu gerçekliğin tarihi dayanağına nasıl inanılmayabilir. Bunlar, Azərbaycan halkının milattan önceki dönemdeki tavrının, aklının ve zekasının ifadesidir; onun edebiyatıdır ve ayrıca yazılı olarak da kendini göstermiştir”* [Əlibəyzadə 2009, 489].

Makedoniyalı İskenderin ilk Azərbaycana gelişi Nizami Genceviye göre İran hükümdarı Daranı yenmesinden sonra meydana gelmiştir. Azərbaycandan gelen bir heyet, İskendere Ermenistanada hala ateşperesliğin varlığını haber vermiştir. Bunun dışında Ermenilerin başına bir hükümdaradn tabi oldukları, vergilerini onlara ödediklerini ve *“bu durumun önüne geçilmezse kısa sürede Azərbaycanı da etkisi altına yönünde yapılan uyarılar üzerine bu olay gerçekleşmiştir”* [Rəsulzadə 1991, 150].

Ermen diyarında ateşe, taparlar, başka bir hükümdara kulluk ederler.

Bütün haraçları ona götürürler.

Eğer dünya hükümdarı ona ordusuyla saldırmazsa, bizim

ülkemizi elimizden alacak [İskəndarnamə 2024, 197].

Bunu duyan İskender, ermenistana saldırmış ve bu ülkeyi de kendi hakimiyeti altına almıştır. Makedoniyalı İskender Abhaziyaya saldırıb, Abhazıyanı kendisinden asılı hala salmıştır. Makedoniyalı İskender Abhaziyada olarken Berde ve onun hükümdarı hakkında eşidir. Bunun üzerine dünya fatehinde Berdeni ve onun hükümdarını görmek hissi oluşur.

Sordu: "Bu neşeli ülke kime aittir, kimin mülküdür?
Burada kim hükümdarlık yapmaktadır, söyleyin bana".
Dediler ki:" Görüdyün bu refah, bu zenginlik,
Bu güzel topraklar bir kadına aittir.
Hər işi, o kadının buyruğuyla yürürdü
Heç bir erkek ondan emir almamış,
Ben Keyan soyundanım deye övünürdü"

[İskəndarnamə 2011, 198-199].

E.Sultanlı, *Nüşabe ile Makedoniyalı İskenderin görüş sahnelerinden bahsederken yazmıştır:* "Nizami de İskenderi kendi sevgili vatanına getirmiştir. İskenderin Berdeye gelişi ve Azərbaycan hükümdarı Nüşabe ile görüşmesi, eserde özel bir niteliğe sahiptir. Bu nitelik yalnız Nizaminin "İskendername" sinde değil, tüm dünyü "İskendername" leri arasında en güzel, sanatsal açıdan en zengin ve eşsiz bir bölümdür.Şair Nizaminin sanatkarlığı bu bölümde en yüksek bir aşamaya ulaşmıştır" [Sultanlı 1947, 84].

Nüşabe karakteri, Nizami Gencevinin eserlerinde bir din önderi olarak, periler ise ona itaət ededn bakire kızlar şeklinde tasvir edilmiştir. Nüşabenin sarayında eğlenceler olsa da, kızların vakti yemek ve içmekle geçse de, şair Nüşabeyi aynı zamanda dine ibadet eden, tanrıya ianan bir dindar kadın olarak da belirtilmiştir.

Allah'a secde etmekten geri durmazlar.
Yemek ve içmekten başka bir işleri yoktur.
Gündüzleri karınlarını doyurmaktan,
Geceleri Allah'a secde etmekten geri durmazlar

[İskəndarnamə 2011, 200].

Hikayede Nüşaben in zerdüşt -ateşperest dinine bağlılığının en güzel kanıtı aşağıdaki beyitte yansıtılmıştır.

Elinde güzel kokulu bir portakal ile
Krallığın tahtında mutlu bir şekilde oturuyordu

[İskəndarnamə 2011, 200].

Nüşabenin elindeki portakal, aslında ateşperesler arasında güneğin bir simgesi olarak verilmiştir.Beyitte geçen portakal

yukarıda belirttiğimiz hususların en bariz nümunesidir [Qabıssanlı 2013, 48].

Nimet Hocamız portakal kelimesini amber kokulu bir turunç şeklinde tercüme etmiştir [Gencevi 2024, 202].

Bilindiği üzere Nizami Gencevi “İskendername” adlı eserini kaleme alırken İslam öncesi dönemi yansıtmıştır. Malum olduğu gibi, İslamdan önce Azerbaycanda Zerdüştlük (ateşperstlik) dini var olmuş ve bu dine ait geleneksel inançlar ile naturel öğeler, modern çağıma kadar etkisini sürdürmüştür. Örneğin, Nevruz Bayramında ateş yakılması, yumurtaların renkli boyalarla boyanması gibi gelenekler günümüzde de hala varlığını sürdürmektedir.

Nüşabe ile İskenderin buluşması ve ararlarındaki diyaloglar, aslında her ikisinin silahsız bir idolojik ve manevi mücadelesi niteliğindedir. Ancak bu mücadele, elçi sıfatıyla huzura gelen İskenderin yenilgisi, Nüşabenin ise manevi zaferi ile sonuçlanmıştır. Bu iki hükümdar arasındaki temel fark şudur ki, İskender fetihlerini kılıç ve güç yoluyla kazanmışken Nüşabe yalnızca tek Tanrıya olan inancıyla üstün gelmiş ve bu inanç, onu diğer hükümdar karşısında qalib kılmıştır.

Sonuç

Şair, eserde İskenderin Azerbaycana ikinci kez gelişinin nedenini, Rusların Azerbaycana saldırarak, Berdeyi yağmalamaları ve Nüşabe ile birlikte bütün Berde halkını esir almaları olarak göstermiştir. İskenderin Ruslara karşı savaşında birçok devletin komutanları da yer almıştır. Farklı halklardan oluşan askeri bir kurultayda İskender etrafında toplanan komutanlarına moral ve ümit vermek amacıyla düşmanın zayıf yönlerini göstererek şöyle demiştir: *“Silah ve bilgi sayesinde, güçleri cahilliklerinden kaynaklanan Rusların doğuştan sahip olduğu üstünlüğü yeneceğiz”* (M. Ə. Rəsulzadə, 1991,s. 154).

Bu inanç neticesinde İskender, ordusuyla Ruslar karşısında zafer kazanmış ve Nüşabeyi esaretten kurtarmayı başarmıştır.

Nizami Gencevi için İskenderin Azerbaycana gelişi sadece askeri bir sefer değildir ;bu, aynı zamanda hikmet ve adelet arayışının simgesidir. Şair, İskenderi Doğu topraklarına getirerek Yunan aklının Doğu bilgeliğiyle birleşmesini anlatmak istemiştir.

Sonuç

“İskendername” şiirinde iki tip insan tasvir edilmiştir. Birincisi, hâkimiyetini dünyaya yayan bir fatih olan İskender;

ikincisi ise, hakikat yolunu izleyerek peygamber mertebesine yükselen ve tek bir din olan tevhid dinini, yani tek tanrıcılığı yayan bir peygamber olan İskender'dir. İskender imgesi, ihtişamı, çok yönlülüğü ve karmaşıklığı nedeniyle Nizami Gencevi tarafından yaratılan diğer imgeler arasından seçilmiştir. Büyük şair, diğer şiirlerinde yarattığı imgelerde, örneğin Hüsrev, Mecnun ve Behram imgelerinde tarihsel bir insan modeli yaratmış olsa da, bu imgelerde mükemmel bir insanın evrim yolunun yalnızca tek bir yönde gelişimini göstermiştir. Ancak Büyük İskender imgesi aracılığıyla insan felsefesi derinlemesine gelişmiş, bir insanın evrim yolunun tüm yönleri yansıtılmıştır: zirve ve son.

Kaynaklar

- Azərbaycan tarixi (izahlı və xronologiya)*. 2010. Bakı, Elm və təhsil.
- Almaz Ülvi Binnətova, Ruşanə Vasiyeva. 2023. "Nizami Gəncəvinin "İsgəndərnamə" əsərində İsgəndər obrazı". *Nizamişünaslıq* 9": 153. Gəncə.
- Bertels, Y.E. 2017. *Böyük Azərbaycan şairi Nizami*. Bakı.
- Elməddin Əliyev. 2009. *Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi (ən qədim dövrlər)*, Qarabağ, nəşriyyat Bakı.
- Əli Abbasov. 1966. *Nizami Gəncəvinin "İsgəndərnamə" poeması*. Bakı.
- Məqalələr məcmuəsi*. 1947. A.SSR EA nəşriyyatı. Bakı.
- Araslı, H. 1998. *Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi və problemləri*. Bakı, gənclik.
- Yusifov, Xəlil. 1982. *Şərqdə intibah və Nizami Gəncəvi*. Bakı.
- Rəsulzadə, M.Ə. 1991. *Azərbaycan şairi Nizami*. A.D.N. Türkcədən tərcümə edən Rüstəm Əliyev. Bakı.
- Cəfər, Məmməd. 1982. *Nizaminin fikir dünyası*. Bakı.
- Mübariz M. 1991. *Böyük Demokrat. Nizami*. Üçüncü kitab, Azərnəşr Bədii ədəbiyyat şöbəsi. Bakı.
- Nizami Gəncəvi. 1983. *İsgəndərnamə*. Filoloji tərcümə Qəzənfər Əliyev, Elm nəşriyyatı. Bakı.
- Nizami Gencevi. 2024. *İskendername*. Şerefname-İkbalname. Hazırlayan ve Çeviren Nimet Yıldırım, Dergah.
- Nizami Gəncəvi. 2011. *İsgəndərnamə*. Tərcümə edənlər Abdulla Şaiq, Mikayıl Rzaquluzadə, Adiloğlu nəşriyyatı.
- Şakir Qabıssanlı. 2013. *Makedoniyalı İsgəndər Azərbaycanda olubmu*. Bakı-Təknur.
- Tukhliev, B., & Ismailov, I. 2020. "The image of Iskandar in turkic sources". *International Journal of Scientific & Technology Research*, 9(02), 1195 – 1200.
- Костюхин, Евгений. 1972. *Александр Македонский в литературной и фольклорной традиции*. Москва: Наука.

The Journey Alexander of Makedonian the Great to Azerbaijan: its Reflection in History and in Nizami Ganjavi's Imaginative World

Leyla Karimova ¹

Abstract

For Nizami Ganjavi Iskender represents the ideal ruler who unites power and intellect. He conquers the world not with the sword alone, but with science and justice. In Nizami's depiction, the Alexander of Makedonian is a fighter against tyranny and ignorance builder of civilization and a bringer of equality and fairness among nations. Thus, Nizami does not present him as a Greek conqueror, but as a bearer of divine wisdom and a symbol of Eastern enlightenment. The information given by Nizami Ganjavi about Alexander of Makedonian the Great in his poem "Iskendername" caused many researchers to come to the conclusion that this information is just the imagination of the poet. However, Nizami Ganjavi rejected the idea that all this information in the poem is a product of the poet's imagination. The description of the fight scenes in the work, the truthful transfer of historical events and the meticulous display of the places described in the poem denied this view.

Key words: *faith, conqueror, invader, homeland, event, history, story.*

References

- Azərbaycan tarixi (izahlı və xronologiya)*. 2010. Bakı, Elm və təhsil.
- Almaz Ülvi Binnətova, Ruhşanə Vasiyeva. 2023. "Nizami Gəncəvinin "İsgəndərnamə "əsərində İsgəndər obrazı". *Nizamişünaslıq* 9": 153. Gəncə.
- Bertels, Y.E. 2017. *Böyük Azərbaycan şairi Nizami*. Bakı.
- Elməddin Əliyev. 2009. *Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi (ən qədim dövrlər)*, Qarabağ, nəşriyyat Bakı.
- Əli Abbasov. 1966. *Nizami Gəncəvinin "İsgəndərnamə" poeması*. Bakı.
- Məqalələr məcmuəsi*. 1947. A.SSR EA nəşriyyatı. Bakı.
- Araslı, H. 1998. *Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi və problemləri*. Bakı, gənclik.
- Yusifov, Xəlil. 1982. *Şərqdə intibah və Nizami Gəncəvi*. Bakı.

¹ Leyla A. Karimova Leyla – Ganja Branch of the Azerbaijan National Academy of Sciences.

E-mail: leynanu@gmail.com

ORCID ID: 0009 0005 6165 9268

For citation: Karimova, L. A. 2025. "The Journey Alexander of Makedonian the Great to Azerbaijan: Its Reflection in History and in Nizami Ganjavi's imaginative World". *Uzbekistan: language and culture* 4: 140 – 151.

- Rəsulzadə, M.Ə. 1991. *Azərbaycan şairi Nizami*. A.D.N. Türkçədən tərcümə edən Rüstəm Əliyev. Bakı.
- Cəfər, Məmməd. 1982. *Nizaminin fikir dünyası*. Bakı.
- Mübariz M. 1991. *Böyük Demokrat. Nizami*. Üçüncü kitab, Azərnəşr Bədii ədəbiyyat şöbəsi. Bakı.
- Nizami Gəncəvi. 1983. *İsgəndərnamə*. Filoloji tərcümə Qəzənfər Əliyev, Elm nəşriyyatı. Bakı.
- Nizami Gencevi. 2024. *İskendername*. Şerefname-İkbalname. Hazırlayan və Çeviren Nimet Yıldırım, Dergah.
- Nizami Gəncəvi. 2011. *İsgəndərnamə*. Tərcümə edənlər Abdulla Şaiq, Mikayıl Rzaquluzadə, Adiloğlu nəşriyyatı.
- Şakir Qabıssanlı. 2013. *Makedoniyalı İsgəndər Azərbaycanda olubmu*. Bakı-Təknur.
- Tukhliev, B., & Ismailov, I. 2020. "The image of Iskandar in turkic sources". *International Journal of Scientific & Technology Research*, 9(02), 1195 – 1200.
- Kostyuxin, Yevgeniy. 1972. *Aleksandr Makedonskiy v literaturnoy i folklornoy traditsii*. Moskva: Nauka.